

ЭОЖ 349.22
МРНТИ 10.63.01

DOI: <https://doi.org/10.37788/2023-2/112-119>

Ж.Ж. Талипова¹, С.М. Базаров^{1*}, С.Т. Әбіш¹, И.Ж. Бейсембаев¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

*(e-mail: s.m.bazarov@mail.ru)

Еңбек құқықтарын қорғау аспектісінде еңбек заңнамасының қолданылу тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шаралар

Аңдатпа

Негізгі мәселе: бұл зерттеу еңбек заңнамасын жетілдірудің мәселелерін қарастырады. Қазақстан Республикасындағы нарықтық қайта құруларды дамытудың қазіргі кезеңінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Еуразиялық экономикалық одаққа кіруін ескере отырып, еңбек заңнамасын реформалау мәселелері аса маңызды мәнге ие болады. Бұл еңбек құқығын іске асыру саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге жаңа көзқарастардың пайда болуын қажет етті. Осыған байланысты еңбек құқығының көптеген қағида ережелерін қайта қараудың өзектілігі пайда болады және олардың арасында нарықтық экономика жағдайында еңбек қатынастарының әртүрлі салаларында еңбек заңнамасын жетілдіру мәселелері соңғы орын алмайды. Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңінде еңбек заңнамасы тек еңбек қана емес, сонымен қатар басқа да әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтар мен бостандықтардың кең кешенін жүзеге асыруға кепілдік беруі тиіс. Салыстырмалы түрде зерттелгеніне қарамастан, еңбек заңнамасын одан әрі жетілдіру мәселелерін зерттеу Қазақстан Республикасының заңнамасы да, атап айтқанда еңбек заңнамасы да үнемі дамып, одан әрі дамыту мен жетілдіруді қажет ететіндігін ескере отырып, өзектілігін жоғалтпайды.

Мақсаты: зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасының қазіргі жай-күйін кешенді зерттеу және еңбек құқықтарын қорғау тұрғысынан оны жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау болып табылады.

Әдістері: зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі таным әдістері құрады: диалектикалық, формальды-логикалық, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, аналитикалық-синтетикалық, жүйелік-құрылымдық, логикалық-құқықтық.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: мақалада Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын жетілдірудің негізгі бағыттарын қарауға жаңа теориялық-әдіснамалық тәсілдердің қажеттілігі негізделеді, осыған байланысты адам мен азаматтың еңбек құқықтарын одан әрі жетілдіру тұрғысынан қамтамасыз етуге арналған еңбек заңнамасын зерттеудің шұғыл қажеттілігі туындайды. Еңбек заңнамасын жетілдіру тұжырымдамасы анықталды, ол мемлекеттің құзыретті органдарының осы қатынастарды құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған еңбек және олармен тығыз байланысты қатынастарды дамыту қажеттіліктеріне сәйкес оның сапалы жағдайын қолдау жөніндегі қызметін білдіреді.

Түйінді сөздер: еңбек заңнамасы, еңбек құқығының кепілдіктері, еңбек құқықтарын қорғау, жұмыс беруші, қызметкер, еңбек құқығы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасындағы нарықтық қайта құруларды дамытудың қазіргі кезеңінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Еуразиялық экономикалық одаққа кіруін ескере отырып, еңбек заңнамасын реформалау мәселелері аса маңызды мәнге ие болады. Бұл еңбек құқығын іске асыру саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге жаңа көзқарастардың пайда болуын қажет етті.

Осыған байланысты еңбек құқығының көптеген қағида ережелерін қайта қараудың өзектілігі пайда болады және олардың арасында нарықтық экономика жағдайында еңбек қатынастарының әртүрлі салаларында еңбек заңнамасын жетілдіру мәселелері соңғы орын алмайды.

Мұның бәрі Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын жетілдірудің негізгі бағыттарын қарауға жаңа теориялық-әдіснамалық тәсілдерді талап етеді, осыған байланысты

адам мен азаматтың еңбек құқықтарын одан әрі жетілдіру тұрғысынан қамтамасыз етуге арналған еңбек заңнамасын зерттеудің шұғыл қажеттілігі туындайды.

Зерттелетін мәселелердің жекелеген теориялық және тәжірибелік аспектілері бұрын осындай қазақстандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде жарыққа шыққан болатын.

Салыстырмалы түрде зерттелгеніне қарамастан, еңбек заңнамасын одан әрі жетілдіру мәселелерін зерттеу Қазақстан Республикасының заңнамасы да, атап айтқанда еңбек заңнамасы да үнемі дамып, одан әрі дамыту мен жетілдіруді қажет ететіндігін ескере отырып, өзектілігін жоғалтпайды.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасының қазіргі жай-күйін кешенді зерттеу және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау болып табылады.

Осы зерттеудің объектісі адамның еңбекке құқығын іске асыру саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы болып табылады.

Зерттеу пәні нарықтық жағдайда еңбек заңнамасын жетілдірудің теориялық және тәжірибелік мәселелері болып табылады.

Еңбек заңнамасын дамыту мәселелерін қарауды әлеуметтік бағытты зерделеуден бөлек жүргізу мүмкін емес. Еңбек құқығының әлеуметтік мақсатын кеңейту, оның қорғаныс функциясын кеңейту, түбегейлі жаңа құқықтық саланы - әлеуметтік құқықты қалыптастыру туралы айтуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда әлеуметтік құқықтың бар екендігі туралы тұжырымдама заңгер ғалымдар арасында әлі толық мақұлданған жоқ. Алайда, әдебиетте мұндай құқық саласының болуын негіздейтін басылымдар пайда бола бастайды. Ю.А. Тихомиров атап өткендей, әлемдік қоғамдастық, қоғам және мемлекет азаматтардың өз құқықтарын іске асыруы үшін жағдай жасау мақсатында азаматтарға өздерінің жеке және әлеуметтік-экономикалық құқықтарының стандарттарын іске асыруға кепілдік беруге міндеттеме алған кезде, «әлеуметтік» «жария» «болады [1; 26].

Әлеуметтік құқықтың қалыптасуы мемлекеттің тікелей әсерінен болады және оның өзінің әлеуметтік функциясын жүзеге асыруымен байланысты. Айта кету керек, әлеуметтік құқықтар - бұл құқық жүйесіндегі жеке сала, ал объективті жағдайларға байланысты мемлекеттің негізгі әлеуметтік кепілгер ретіндегі көмегіне мұқтаж азаматтарды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету айқындаушы фактор болып табылатын бірқатар дербес салаларды біріктіретін жеке құқықтық қауымдастық. Сонымен қатар, әлеуметтік құқықты қалыптастырудың шешуші факторы азаматтарды әлеуметтік қорғауды ғана емес, сонымен бірге әлемдік қоғамдастық, мемлекет және қоғам бекіткен әлеуметтік-экономикалық құқықтардың барлық кешенін қамтамасыз ету болып табылатынын атап өткен жөн.

Әлеуметтік құқық азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін іске асыру үшін жағдай жасауға арналған. Бұл ретте мемлекет әлеуметтік-экономикалық құқықтардың ең төменгі қажетті деңгейін ғана қамтамасыз ете алатынын атап өту қажет. Сонымен қатар, мемлекет әлеуметтік құқық арқылы азаматтардың аталған құқықтардың барлық кешенін жүзеге асыруы үшін жағдай жасауы керек.

Әлеуметтік құқық классикалық мағынада құқық саласы емес, құқықтық қауымдастық болғандықтан, оның құқықтық реттеудің біртекті пәні жоқ сияқты. Әлеуметтік құқық пәні қазірдің өзінде еңбек құқығының, әлеуметтік қамсыздандыру құқығының, медициналық, білім беру құқығының және азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының бүкіл кешенін қамтамасыз етуді реттеуге арналған басқа салалардың мәні болып табылатын қатынастардың бір бөлігін құрайды. Әдіске келетін болсақ, сол сияқты, әлеуметтік құқық құқықтық реттеу пәнінің біртектілігіне байланысты құқықтық реттеудің бірыңғай әдісіне ие бола алмайды.

Әлеуметтік құқықтың бірегейлігі-онда қоғамдық-құқықтық элементтер басым, өйткені мемлекеттің қатысуынсыз азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының барлық кешенін реттеу мүмкін емес. Сонымен қатар, бұл әдіс осы құқықтық қауымдастыққа кіретін әр құқық саласының әдістерінің жиынтығын құрайтыны анық.

Осылайша, еңбек заңнамасының әлеуметтік бағыты тек оның қорғаныс функциясымен шектелмейді деген қорытынды жасауға болады. Қазіргі жағдайда еңбек құқығының әлеуметтік бағыты қызметкерлердің әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтарының кешенін қамтамасыз етуден тұрады. Осыған орай, еңбек құқығы әлеуметтік қамсыздандыру құқығымен қатар жаңа құқықтық қоғамдастық - әлеуметтік құқықты қалыптастыру үшін негіз болуға тиіс.

Еңбек заңнамасының әлеуметтік бағыты оның қолданылу аясын анықтайтын қоғамдық қатынастардың әртүрлі түрлеріне таралуының негізгі факторы болып табылады

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі таным әдістері құрады: диалектикалық, формальды-логикалық, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, аналитикалық-синтетикалық, жүйелік-құрылымдық, логикалық-құқықтық.

Нәтижелер

Зерттеудің ғылыми жаңалығы-бұл мақала еңбек құқығы ғылымының жаңа жетістіктерін ескере отырып, нарықтық экономика жағдайында еңбек заңнамасы жүйесінің ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған алғашқы әрекеттердің бірі болып табылады. Зерттеу барысында жаңа ғылыми ережелер мен тұжырымдар жасалды және тұжырымдалды. Зерттеудің теориялық маңыздылығы осы зерттеудің нәтижелері еңбек қатынастарының жекелеген түрлерін реттеу мәселелерін одан әрі ғылыми әзірлеуге көмектесуі мүмкін. Оларды оқу процесінде заңгерлік университеттер мен факультеттердің студенттерінде еңбек құқығы бойынша арнайы курстардың «еңбек құқығы» курсын оқыту кезінде қолдануға болады. Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы мынада: зерттеу туралы жекелеген ережелерді жұмыс берушілер мен кәсіподақтар жеке еңбек және ұжымдық шарттар жасасу кезінде қолдана алады.

Талқылау

Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның еңбекке қабілеттілігін іске асырудың екі нысанын көздейді. Олардың бірі заңмен тыйым салынбаған және Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабының 4-бөлігі реттелген кәсіпкерлік қызмет түріндегі дербес еңбек болып табылады [2]. Оның мұндай сипаттамалық белгілерді ажыратуға болады:

- еңбек үрдісін өзін-өзі ұйымдастыру;
- өз еңбегімен өзін-өзі басқару;
- еңбек жағдайларын өз бетінше белгілеу;
- еңбек нәтижелерін өз бетінше тағайындау.

Бұл табиғи нәрсе, өйткені адамның еңбек ету қабілетін еркін пайдалануы еңбек процесін өз бетінше ұйымдастырусыз және өз еңбегін өз бетінше басқарусыз мүмкін емес.

Нарықтық қатынастардың тұрақты дамуы және қоғамдық-еңбек қатынастарының субъектілері мен қатысушыларын одан әрі саралау еңбек құқығы жүйесінің маңызды белгілері мен қасиеттерінің өзгеруіне, сондай-ақ жаңа құрылымдық элементтер мен соңғысының бөлімшелерінің қалыптасуы мен жұмыс істеуіне әкеледі. Еңбек құқығы жүйесінің ішкі және сыртқы байланыстарының сапалық және сандық өзгеруі Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы жүйесінің тиімділігі, оның еңбек және олармен тығыз байланысты қатынастарға ықпалының тиімділігі мен тиімділігі туралы мәселені айқындайды.

Бұл мәселе қазіргі уақытта құқықтық ғылымда заңнаманың тиімділігі ұғымы қарастырылмайтындығымен күрделене түседі. Объектіге деген көзқарастарға қатысты әртүрлі пікірлерге қарамастан, жекелеген авторлар әлі де тиімді «құқықтық материяның» шарттылығын қоғамдық өмірдің факторлары, сондай-ақ «әлеуметтік жүйенің және әлеуметтік динамиканың қажеттіліктерінің» дамуының объективті заңдылықтары деп таниды [3; 12]. Демек, еңбек құқығы мен еңбек қатынастары жүйесінің дамуы еңбек заңнамасы жүйесінің тиімділігінің себебі мен салдары (нәтижесі) ретінде әрекет етеді.

Жалпы, «эффект» ұғымы іс-әрекет немесе оның орындалуы немесе нәтижесі ретінде іс-әрекеттің нәтижесі ретінде анықталады. Эффект міндетті түрде қажетті нәтижелерге әкелетін әрекеттермен байланысты, ал «тиімді» сапалы дегенді білдіреді [3; 25]. Тиімділік-бұл нақты белгіленген мақсатқа жету үшін адамдардың мақсатты және саналы әрекеттерінің нәтижесі [4; 4].

Заңнаманың тиімділігі, құқықтың қолданылуы, құқықтық реттеу-ғалымдардың тұрақты ғылыми ізденістерінің мәні. Айта кету керек, бұл мәселе бойынша белгілі бір жетістіктер мен әзірлемелер бар.

В.Б. Аверьянов заңнаманың тиімділігінің негізіне қажеттіліктерді, мүдделерді, мақсаттарды, міндеттерді, нәтижелер мен шығындарды жатқызады [5; 31]. Заңнаманың немесе нақты Нормативтік-құқықтық актінің нәтижелері тек сандық жағынан ғана емес, сонымен қатар сапалық көрсеткішпен де сипатталуы керек сияқты. Шығындарға осы нәтижеге жету үшін қажет уақытты да жатқызу керек. Сонымен, жоспарланған мақсатқа қол жеткізілген нәтижелер ғана емес, сонымен бірге осы нәтижелерге қол жеткізген шығындар да сәйкес келеді.

Сондықтан тиімділік-бұл қызмет тәсілінің көрсеткіші. Мақсатқа жетудің ең тиімді әдісі болады, онда қажеттіліктер мен мүдделер тезірек және толық қанағаттандырылады.

Құқықтық реттеудің тиімділігін анықтау кезінде олардың жүзеге асырылған барлық мақсаттарға (аралық және түпкілікті, негізгі және қайталама) қол жеткізуге жақындық дәрежесін ескеру қажет. Кейде құқықтық реттеу жоспарланған ғана емес, сонымен бірге болжанбаған, оның ішінде теріс салдарларға да әкеп соғады, олардың арасындағы арақатынас құқықтық нормалар әрекетінің тиімділігін анықтау кезінде де ескерілуі керек, әсіресе егер бұл жағдайлар өзінің үлес салмағы бойынша оң өзгерістерден асып кетсе.

Еңбек заңнамасы жүйесінің тиімділігі әлеуметтік-экономикалық, саяси, құқықтық, сондай-ақ мемлекеттегі моральдық және мәдени жағдайды сипаттайтын факторлардың күрделі жиынтығымен анықталады.

«Тиімді еңбек заңнамасы» ұғымы ұжымдық және көп қырлы ұғым болып табылады. Бұл тұжырымдаманың маңызды компоненттеріне мыналар жатады: сапалы заң шығару; тиімді құқық қолдану; құқық қолдану субъектілері мен жалпы халықтың құқықтық сана деңгейі.

Алғашқы екі элемент материалдық сипатқа ие немесе оларды жүзеге асырудың нормалары мен тәсілдерінің жиынтығын қамтиды. Соңғы элемент идеалды сипатқа ие, өйткені ол осы тұжырымдаманың алғашқы екі элементінің, құқықтық қатынастарға қатысушылардың субъективті психологиялық көрінісінен басқа ештеңе емес. Көрініс көбінесе әлеуметтік қажеттіліктер мен мүдделерге байланысты және мемлекет қабылдаған ережелерге немесе мінез-құлық үлгілеріне қоғамдық қатынасты қалыптастырады.

Тиімді заң шығарудың алғышарты еңбек және олармен тығыз байланысты қатынастарды реттеуге арналған жобаларды әзірлеуді және нормативтік актілерді қабылдауды стратегиялық жоспарлау болуы керек.

Мұндай жоспарлау алдын-ала құрылымдық-функционалдық талдау негізінде жүзеге асырылуы керек. Еңбек құқығы ғылымы терең әлеуметтанулық, саяси және макроэкономикалық зерттеулердің әлеуетін ғана пайдалана отырып, белгілі бір еңбек қатынастарын сапалы рәсімдей алады.

Сонымен қатар, кез - келген Нормативтік-құқықтық акт-бұл басқа нормативтік-құқықтық актілердің нормалары мен ережелерінің жүйесіне «жұмсақ» енуі керек құқықтық нормалар мен ережелер жүйесі. Құқықтық нормалардың қақтығысы еңбек құқығы мен еңбек заңнамасының қоғамдық-еңбек қатынастары жүйесіне әсер ету аумағын бұзады.

«Коллизия» – латынның «collido» сөзінен шыққан-соқтығысу, және қарама-қарсы жағдайлардың, күштер мен мүдделердің соқтығысуы, сәйкес келуі дегенді білдіреді [6; 224]. Коллизияның классикалық көрінісі «бар» мен «қажет» арасындағы қайшылық болып табылады, ал егер заң «бар» және еңбек құқығында «тиісті» немесе «қажет» бар екенін ескеретін болсақ, онда ең жаһандық ауқымдағы заңды қақтығыстар еңбек құқығы жүйесі мен еңбек заңнамасы жүйесі арасындағы қайшылықтар болып табылады, сонымен қатар, еңбек және олармен тығыз байланысты қатынастарды реттеуге бағытталған әр түрлі құқықтық актілердің нормативтік талаптары, құқық нормалары арасында.

Нәтижесінде әртүрлі нормативтік актілерде бірдей түсіндірмесі бар терминдерді, ұғымдарды қолдану маңызды мәнге ие болады. Біздің ойымызша, барлық нормативтік актілер жауапкершіліктің түпкілікті қағидасын ескере отырып ғана қабылдануы керек. Бұл қағидатсыз кез-келген нормативтік құқықтық актілер декларативті сипатқа ие болады. Жауапкершілік қағидатының мазмұны еңбек қатынастары субъектілерін құқықтық нормада белгіленген мінез-құлық ережелерін бұзғаны үшін заңды жауапкершілікке тарту мүмкіндігі, сондай-ақ осындай жауапкершілікке тарту тетігінің өзі болып табылады.

Құқық қолдану мынадай құрамдас бөліктерді қамтиды: субъектілер шеңбері, яғни нормативтік нұсқамалардың адресаттары; бақылаушы органдар; субъектілер құқық нормаларында белгіленген ережелерді немесе мінез-құлық үлгілерін бұзған жағдайда мемлекеттік органдардың ден қою тетігі; заңды жауапкершіліктің бұлтартпастығы.

Тиімді құқық қолдану-бұл сапалы нормативтік құқықтық актінің мазмұны мен мәнін білдірудің икемділігі, сәйкестігі, оның нормативтік талаптарын іске асыру процесінде. Егер нормативтік құқықтық акт әлеуметтік дамудың объективті шындығын көрсетпесе, онда оның нормативтік талаптарын іске асыру процесі тиімді бола алмайды, өйткені тиімділік әлеуметтік маңызды мақсатқа жетуді білдіреді.

Сонымен қатар, сәтсіз іске асыру сатысында сапалы нормативтік акт еңбек құқығы субъектілері арасындағы қатынастардың қисаюына, саралануына әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты құқық қолдануды жетілдіру еңбек қатынастарын құқықтық реттеу тетігінің пәрменділігін толықтырады. Құқық қорғау актілері еңбек қатынастарына қатысушылардың қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру процесіне ықпал ететін кепілдік элементінің рөлін атқарады.

Құқық қолдану субъектілерінің құқықтық санасының рөлі тиімді еңбек заңнамасының үшінші элементі болып табылады.

Сонымен, құқықтық сана-бұл еңбек және тікелей байланысты қатынастарды өркениетті құқықтық реттеудің рухани, әлеуметтік-психологиялық қозғалтқышы [7; 18]. Алайда, құқықтық сана, осы қатынастарға қатысушылардың белгілі бір нормативтік құқықтық актіге және оны іске асыру механизміне деген бағалау қатынасы ретінде, Егер құқықтық нормалар мен нормативтік нұсқаулар объективті қолданыстағы қоғамдық-еңбек қатынастарымен сәйкес келмесе, тежеуші фактор болуы мүмкін.

Бұл жағдайда еңбек құқығы субъектілерінде Құқықтық нигилизм қалыптасады. Сонымен бірге, еңбек қатынастарына қатысушылардың құқықтық санасы олардың қажеттіліктері мен мүдделерімен тікелей байланысты. Бұл қатысушылардың құқықтық санасына әсер ету, оны заң шығару қызметінің логикасы мен стратегиясы бойынша қалыптастыру қиын, өйткені олардың қажеттіліктері мен мүдделері жиі сәйкес келмейді. Бұл қажеттіліктер мен мүдделерді үйлестіру қоғамның тұрақты әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуы кезеңінде ғана мүмкін болады.

Осылайша, еңбек заңнамасының тиімділігінің барлық үш элементі (сапалы заң шығару, тиімді құқық қолдану және еңбек қатынастары субъектілерінің құқықтық сана деңгейі) өзара байланысты және өзара тәуелді. Тиімді еңбек заңнамасының осы үш элементінің осындай өзара байланысты және өзара тәуелді қызметінің нәтижесі еңбек және олармен тікелей байланысты қатынастардың барлық қатысушылары заңдылық қағидаты шегінде өздерінің қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін әрекет ететін жағдай болып табылады.

Еңбек заңнамасының мақсаты екі жақты: бір жағынан-бұл қоғамдық - еңбек қатынастары субъектілерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру және мүдделерін жетілдіру, екінші жағынан-осы субъектілердің жұмыс істеуі саласындағы заңдылық пен құқықтық тәртіпке қол жеткізу. Еңбек заңнамасының негізгі мақсаттары мен құрамдас элементтерін түсінудің бұл тәсілі оның тиімділігі ұғымын еңбек қатынастары субъектілерінің қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру шарасы мен дәрежесі, мақсатты заң шығаруды, сапалы құқық қолдануды жүзеге асыру және соңғысының құқықтық санасының жоғары деңгейін қалыптастыру арқылы олардың қызметінде заңдылық пен құқықтық тәртіпке қол жеткізу ретінде тануға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының қолданылу тиімділігін айқындау оны одан әрі реформалау және дамыту процесіне бірнеше ұсыныстар мен ұсынымдар жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, құқықтық нормалар мен нормативтік ұйғарымдардың тұрақтылығының қажеттілігі мен қоғамдық-еңбек қатынастарының ұтқырлығы, өзгергіштігі мен серпінділігі арасындағы қайшылықтарды шешу еңбек құқығы ғылымымен негізделген және құқық қолдану тәжірибесімен салыстырылған негізделген заң шығару шешімдерін қабылдау, сондай-ақ нормативтік-құқықтық материалды уақтылы жаңарту, оны нарықтық экономиканың қол жеткізілген даму деңгейіне және өндірістік күштер мен қатынастардың нарықтық экономикасының даму деңгейіне сәйкес келтіру.

М.Т. Баймаханов бұл мәселеде қоғамдық даму заңдылықтарын терең білуге негізделмеген құқықтық формалардың тривиальды емес екенін, ал басылым кезінде де елеулі кемшіліктерден зардап шегетін немесе мүлдем қолданылмайтын немесе үнемі өзгеріп отыратын заң екенін атап көрсетеді [8; 190]. Сондықтан қабылданған нормативтік-құқықтық актілер мемлекеттік ұйымдасқан қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени даму қажеттіліктерін дәл және барабар көрсетіп, еңбек және онымен тікелей байланысты қатынастардың динамикасына уақтылы жауап бергені маңызды. Олардың өміршеңдігі, тиімділігі мен тұрақтылығы осыған байланысты.

Екіншіден, қазіргі заманның өзекті талабы еңбек заңнамасын жаңарту мен реформалауға кешенді тәсілді қолдану болып табылады. Сондықтан еңбек қатынастарын реттеуге арналған нормативтік нұсқауларды ұсынудың кездейсоқ түрін толығымен қабылдамау да, елемей де негізге ие емес. Көбінесе оны қолдану жалғыз мүмкін әдіс болып табылады, әсіресе егер бұл заңға тәуелді ережелерге қатысты болса. Үшіншіден, еңбек заңнамасы

жүйесінің тиімділігін арттыруға ондағы иерархиялық байланысты нығайту ықпал ететін болады. Мұндай нығайтудың сыртқы көрінісі келесі формаларда болуы керек:

1) Еңбек заңнамасының рөлін нығайту түрінде. Құқық үстемдігін нығайту еңбек қатынастарына қатысушылардың іс-әрекеттерінде, олардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды күшейтуде заңдылықты қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Ең алдымен, сөз Қазақстан Республикасының Еңбек кодексін үнемі жетілдіру туралы болып отыр. Еңбек заңының рөлін арттыру еңбек және онымен тікелей байланысты қатынастарды реттеуге арналған барлық нормативтік-құқықтық актілер арасындағы байланыстарды нығайтуға және дамытуға ықпал етеді.

2) Еңбек заңнамасы жүйесін оның заңнамалық элементін нығайту жолымен жетілдіру еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің және құқықтық регламенттеудің басқа деңгейлеріндегі сапасын арттыруға ықпал ететін болады. Бұл жағдайда Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінен [9] басқа, сол деңгейдегі қарапайым және шашыраңқы актілердің орнына шоғырландырылған және кодификацияланған нормативтік актілерді қабылдауды білдіреді. Осылайша, нормативтік-құқықтық актілердің саны азайып қана қоймай, еңбек заңнамасы жүйесінің жекелеген құрылымдық буындары ішіндегі бағыныстылық қатынастары да күшейе түседі.

3) Еңбек заңнамасы жүйесінде иерархиялық өзара тәуелділікті нығайту ҚР Заңдарында, ҚР Президентінің жарлықтарында, ҚР Үкіметінің актілерінде, ведомстволық актілерде және жергілікті атқарушы органдардың актілерінде сәйкесінше регламенттеуге жататын мәселелер шеңберін анықтау міндетін шешуге де байланысты болады.

Төртіншіден, еңбек заңнамасының құрылымдық құрылысы жеткілікті жетілдірілгеніне қарамастан, еңбек қатынастарын ұжымдық және жеке шарттық реттеуді дамытуға мүмкіндік беру тұрғысынан оңтайлы болуы керек. Ұжымдық және еңбек шарттарының тараптары кәсіпорындар қызметінің немесе белгілі бір қызметкердің жұмысының ерекшеліктеріне байланысты ерекшеліктерді реттеу үшін нақты мүмкіндікке ие болуы керек.

Еңбек кодексінде айқындалған нақты мүмкіндіктер шегінде еңбек ерекшеліктерін ұжымдық және жеке реттеу меншік нысанына қарамастан еңбек қатынастарын құқықтық реттеуге демократиялық тәсілді қамтамасыз етуге тиіс. Мұның бәрі еңбек туралы заңнамалық нормаларда белгіленген тиісті кепілдіктерді сақтай отырып, қызметкердің еңбек қатынастарындағы құқықтық жағдайын жақсартуға ықпал етеді.

Қорытынды

«Тиімді еңбек заңнамасы» ұғымының маңызды компоненттеріне мыналар жатады: сапалы заң шығару; тиімді құқық қолдану; құқық қолдану субъектілері мен жалпы халықтың құқықтық сана деңгейі. Алғашқы екі элемент материалдық сипатқа ие, өйткені олар оларды жүзеге асырудың нормалары мен тәсілдерінің жиынтығын қамтиды. Соңғы элемент идеалды сипатқа ие, өйткені ол құқықтық қатынастарға қатысушылардың зерттелетін тұжырымдаманың алғашқы екі компонентінің субъективті психологиялық көрінісінен басқа ештеңе емес. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің құрылымдық құрылысы еңбек қатынастарын ұжымдық және жеке шарттық реттеуді дамыту үшін мүмкіндік беру тұрғысынан өте оңтайлы болып табылады. Қазіргі уақытта ұжымдық және еңбек шартының тараптары кәсіпорындар қызметінің немесе белгілі бір қызметкердің жұмысының ерекшеліктеріне байланысты ерекшеліктерді реттеуге нақты мүмкіндікке ие. Кодексте анықталған нақты мүмкіндіктер шегінде еңбек ерекшеліктерін ұжымдық және жеке реттеу, біздің ойымызша, меншік түріне қарамастан еңбек қатынастарын құқықтық реттеуге демократиялық көзқарасты қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тихомиров Ю.М. Публичное право: учебник. – М.: БЕК, 1995. – 496 с.
- 2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз. [Электрондық ресурс] – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.
- 3 Скриль С.А. Теоретические проблемы эффективности законодательства в сфере государственного управления. – М., 2001. – 194 с.
- 4 Цветков В.В. Эффективность и качество управленческой деятельности: государственно-правовой аспект. – М.: Наука, 1980. – 350 с.

- 5 Аверьянов В.П. О методике измерения эффективности правовых норм (опыт конкретных социально-правовых исследований) // Советское государство и право. – 1975. – С. 21-32.
- 6 Салун В.А. Инструментальная теория права в юридической науке: В кн. Современное государство и право: Вопросы теории и истории. – Владивосток, 1992. – С. 3-75.
- 7 Проблемы общей теории права и государства: учеб. для вузов. Под ред. проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2010. - 832 с.
- 8 Баймаханов М.Т. Противоречие в развитии правовой надстройки при социализме. – Алма-Ата: Жалын, 1972. – 358 с.
- 9 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі. [Электрондық ресурс] – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34838929.

REFERENCES

- 1 Tikhomirov, Yu.M. (1995). Publichnoe parvo: uchebnik [Public Law: Textbook]. Moscow: BEK. [in Russian].
- 2 Kazakhstan Respublikasynyn Konstituciyasy 1995 zhyly 30 tamyzy [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995]. (n.d.). [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029). Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 [in Russian].
- 3 Skril, S.A. (2001). Teoriticheskie problem effektivnosti zakonodatelstva v sfere gosudarstvennogo upravleniya [Theoretical problems of the effectiveness of legislation in the field of public administration]. Moscow [in Russian].
- 4 Tsvetkov, V.V. (1980). Effektivnost i kachestvo upravlencheskoi deyatel'nosti: gosudarstvenno-pravovoi spect [Efficiency and quality of management activity: state-legal aspect]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 5 Averyanov, V.P. (1975). O metodike izmereniya effektivnosti pravovyh norm (opyt konkretnykh socialno-pravovykh issledovaniy) // Sovetskoe gosudarstvo i pravo [On the methodology of measuring the effectiveness of legal norms (experience of specific socio-legal research)]. Soviet State and Law [in Russian].
- 6 Salun, V.A. (1992). Instrumentalnaya teoriya prava v yuridicheskoi nauke: V kn. Sovremennoe gosudarstvo i parvo: Voprosy teorii i istorii [Instrumental theory of law in legal science: In the book. Modern State and Law: Questions of theory and history]. Vladivostok [in Russian].
- 7 Nersesyants, V.S. et al. (2010). Problemy obshei teorii prava i gosudarstva: uchebnik dlya vuzov [Problems of the general theory of law and the State: textbook for universities]. Moscow: Norma [in Russian].
- 8 Baimakhanov, M.T. (1972). Protivorechie v razvitii pravovoi nadstroiki pri sociolizme [Contradiction in the development of the legal superstructure under Socialism]. Alma-Ata: Jalyn [in Russian].
- 9 Kazakhstan Respublikasynyn 2015 zhyly 23 karashadagy № 414-V Enbek Kodeksy. [Labor Code of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 No. 414-V] (n.d.). [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252). Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252. [in Russian].

Ж.Ж. Талипова¹, С.М. Базаров^{1*}, С.Т. Әбіш¹, И.Ж. Бейсембаев¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

Мероприятия по повышению эффективности действия трудового законодательства в аспекте защиты трудовых прав

В статье рассматриваются проблемные вопросы совершенствования трудового законодательства. На современном этапе развития рыночных преобразований в Республике Казахстан, а также с учетом вступления Республики Казахстан в Евразийский экономический союз особое значение приобретают проблемы реформирования трудового законодательства. Это обусловило необходимость появления новых взглядов на правовое регулирование общественных отношений в сфере реализации права на труд. В связи с этим приобретает актуальность переосмысление многих принципиальных положений трудового права, среди которых важное место занимают проблемы совершенствования трудового законодательства в различных сферах трудовых отношений в условиях рыночной экономики. На данном этапе развития трудовое законодательство должно гарантировать осуществление широкого

комплекса не только трудовых, но и других социально-экономических и личных прав и свобод. Несмотря на относительную исследованность, проблема дальнейшего совершенствования трудового законодательства не теряет своей актуальности в связи с тем, что законодательство Республики Казахстан в целом и трудовое законодательство, в частности, постоянно развиваются и нуждаются в дальнейшем совершенствовании.

Цель статьи заключается в комплексном исследовании современного состояния трудового законодательства Республики Казахстан и определение основных направлений его совершенствования в свете защиты трудовых прав. Методологическую основу исследования составили современные методы познания: диалектический, формально-логический, исторический, сравнительно-правовой, аналитико-синтетический, системно-структурный, логико-юридический.

Предлагается обоснование новых теоретико-методологических подходов совершенствования трудового законодательства Республики Казахстан, в связи с чем существует необходимость исследования трудового законодательства, которое призвано обеспечить трудовые права человека и гражданина. Определено понятие совершенствования трудового законодательства, под которым понимается деятельность компетентных органов государства по поддержке его качественного состояния в соответствии с потребностями развития трудовых и тесно связанных с ними отношений, направленных на обеспечение эффективности правового регулирования этих отношений.

Ключевые слова: трудовое законодательство, гарантии трудового права, защита трудовых прав, работодатель, работник, трудовое право.

Zh.Zh. Talipova¹, S.M. Bazarov^{1*}, S.T. Abish¹, I.Zh. Beisembayev¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Measures to improve the effectiveness of labor legislation in the aspect of labor rights protection

This study examines the problematic issues of improving labor legislation. At the present stage of development of market transformations in the Republic of Kazakhstan, as well as taking into account the entry of the Republic of Kazakhstan into the Eurasian Economic Union, the problems of reforming labor legislation are of crucial importance. This necessitated the emergence of new views on the legal regulation of public relations in the field of the realization of the right to work. In this regard, it becomes urgent to rethink many fundamental provisions of labor law, and among them, not the last place is occupied by the problems of improving labor legislation in various areas of labor relations in a market economy. At the present stage of development of the Republic of Kazakhstan, labor legislation should guarantee the implementation of a wide range of not only labor, but also other socio-economic and personal rights and freedoms. Despite the relative research, the study of issues of further improvement of labor legislation does not lose its relevance, taking into account the fact that both the legislation of the Republic of Kazakhstan in general and labor legislation in particular are constantly developing and need further development and improvement.

The purpose of the study is a comprehensive study of the current state of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan and the definition of the main directions of its improvement in the light of the protection of labor rights. The methodological basis of the research is based on modern methods of cognition: dialectical, formally logical, historical, comparative legal, analytical-synthetic, system-structural, logical-legal.

The article substantiates the need for new theoretical and methodological approaches to the consideration of the main directions of improving the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, in connection with which, there is an urgent need to study labor legislation, which is designed to ensure the labor rights of man and citizen, from the perspective of its further improvement. The concept of improving labor legislation is defined, which refers to the activities of the competent authorities of the state to support its qualitative state in accordance with the needs of the development of labor and closely related relations, which is aimed at ensuring the effectiveness of legal regulation of these relations.

Keywords: labor legislation, guarantees of labor law, protection of labor rights, employer, employee, labor law.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 21.04.2023 ж.